

Tez Tanıtımı

“The Cosmological Understanding of Ibn Mattavayh” by Metin Yıldız

“İbn Metteveyh’in Kozmoloji Anlayışı”

Metin YILDIZ

Doktora Tezi,

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
2015

İzzet Gülaçar^{*a}

İbn Metteveyh’in Kozmoloji Anlayışı

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar kadim bir geçmişe sahip olan Kozmoloji araştırmaları Kelâm ve Felsefe açısından önemli bir araştırma alanı olmuştur. Kelâmcılar’ın kozmoloji araştırmaları dakiku’l-keâm bünyesinde daha çok cevher-i ferd (atom) bağlamında ele alınmıştır. Elimizdeki bu çalışma da kelâm kozmolojisini Mu’tezile’nin son dönem kelimcilerinden biri olan Kadı Abdulcebbar’ın öğrencisi İbn Metteveyh’in görüşleri bağlamında ele almaktadır. Türkçe’de İbn Metteveyh hakkında yapılmış ilk tez olan *İbn Metteveyh’in Kozmoloji Anlayışı* başlıklı doktora çalışması giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

“Kelâm Kozmolojisi ve İbn Metteveyh” başlıklı giriş bölümünde araştırmanın amaç, kapsam, yöntem ve kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. Kelâm ilminin tanımı ve muhtevasını bilinen en genel hatları ile ele alan yazar, kelâm ilminin temel konularının sabit ve değişmez anlamında *makâsıd/mesâil*, bu temel konuları temellendirme teşebbüsüne de, duruma göre değişebilirliğinden dolayı *vesâil* dendiğini ifade etmektedir. Ayrıca kelâm ilminin konuları itibarıyla de kelâm literatüründe “şahid” olarak isimlendirilen ve felsefedeki *Fizik*’e karşılık gelen *dakiku’l-keâm* ve yine kelâm literatüründe “ğâib” olarak isimlendirilen ve felsefede *Metafizik*’e karşılık *celilu’l-keâm* şeklinde iki kısma ayrıldığını da ifade etmektedir. Yazara göre Müttekellimun, dakiku’l-keâm’dan celilu’l-keâma ulaşma gayreti içerisinde olmuş ve celilu’l-keâmın konularının anlaşılır kılınması için de dakiku’l-keâmın konu ve yöntemlerine ihtiyaç duymuşlardır.

Bu genel tasniften sonra yazar bir tespitle bulunmakta ve aynı zamanda bu çalışmayı ortaya koyma gerekçesini de şu şekilde ifade etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla akademik camiada Kelâm ilminin *celil* yönüne dair bir yoğunluk söz konusu iken, buna karşılık *celil*’i anlaşılır kılan *dakik* ise ihmal edilmiş ve *celil*’e kıyasla daha az çalışılmıştır. Bu hususun önemine binaen Mu’tezilî kelâmcı olan ve akademik camiada pek de tanınmayan İbn Metteveyh’in dakiku’l-keâm’a ilişkin görüşlerinin

*Corresponding Author: izzetgulacar@gmail.com

^a Research Assistant, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş/Turkey

© 2018 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır

ele alınması hedeflenmiştir. Ayrıca bu çalışma İbn Metteveyh hakkında yapılan ilk Türkçe tez olma özelliğiyle de literatürde önemli bir yere sahiptir.

Çalışmanın giriş bölümünde konuya dair literatür değerlendirmesi yapılmış olup Türkçe'de İbn Metteveyh ile ilgili ilk çalışma olmasından dolayı da İbn Metteveyh'in hayatı, yaşadığı dönemin siyasî, ilmî atmosferi, Kelâm ilmindeki yeri ve eserleri hakkında genel bir araştırma yapılarak İbn Metteveyh'in akademiamızca yakından tanınması fırsatı sunulmuştur. Ayrıca kozmolojiyi konu alan bir çalışma olmasından dolayı genel olarak kozmoloji özel olarak da kelâm kozmolojisi hakkında genel bilgiler verilerek sonraki bölümlere teorik bir arka plan oluşturulmuştur.

Ontolojinin temel konusu olan "Mevcûd (Varlık), Ma'dum (Yokluk) ve İlliyyet (Kozalite/Sebeplilik/Determinizm)" başlıklı birinci bölümde yazar İbn Metteveyh'in varlığı evveli olmayan Kadîm Varlık ile başlangıcı olan âlemin varlığı şeklinde taksim etmiştir. Varlığı ma'lumât yönüyle ele alan İbn Metteveyh'e göre varlık özelliği olan mevcûd, kadîm ve hâdis varlık şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İbn Metteveyh Kadîm Varlığı da öncesi olan kadîm varlık ve öncesi olmayan kadîm varlık şeklinde ikiye ayırmaktadır.

Kelâmcıların Ma'dum konusunu Allah-u Teâla'nın bilgisi bağlamında tartıştığını bir öncül olarak ifade eden yazara göre İbn Metteveyh ma'dumu, aslen varlık sıfatı olmayan ama bilenebilen bir şey olarak tanımlamaktadır. Ma'dum'un varlığa gelmeden önce de zât, ayan/cevher ve hakikatleri vardır. Allah-u Teâla'da yokluk/âdem durumunun olması imkânsızdır. Çünkü yokluk sadece yaratılmış varlıklarda vardır.

İlliyyet tartışmalarında İbn Metteveyh'in yaklaşımını ele alan yazara göre İbn Metteveyh'in de içinde yer aldığı Basra Mu'tezilesi sebep ile sonuç arasındaki ilişkinin Allah-u Teâla tarafından konulan âdetin bir sonucu olarak ifade etmişlerdir. Öyle ki onlara göre Allah-u Teâla dilerse belli bir süre ağır bir taşın yere düşmesini engelleyebileceği gibi, pamuk ve ateşin varlığına rağmen yanma durumunu da engelleyebilir. İlliyyet konusunu tab' görüşü, tevlid, i'timâd, kümün nazariyesi, illet ve ma'lul ilişkisi, illet ve sebep/muhassıs/müreccih ayırımı, icâd, icâb, kevn tartışmalarındaki bağlamları da dikkate alarak etraflıca tartışan yazara göre İbn Metteveyh'in determinizm anlamındaki bir illiyet fikrine karşı çıktığı ifade edilebilir.

"Âlem ve Âlemin Yaratılışı" başlıklı ikinci bölümde Kelâmcıların "âlem, Allah'ın zâtı ve sıfatları dışındaki cevher/ayân ve arazlardan oluşan ve zorunlu bilgi yoluyla müşâhade edilen cisimlerdir" tanımı ile tartışmalara başlayan yazar bu bölümde cevher, araz, cisim, boşluk (halâ), âlemin yaratılışı, kozmolojik kelâm delili (hüdûs delili) konularını ele almıştır.

Cevher ile ilgili tartışmaları kelâmcıların cevher kavramını kullanıyor olmasına karşın İbn Metteveyh'in "a'yan" kavramını kullanma eğilimi gösterdiğini ifade ederek başlatan yazara göre İbn Metteveyh cevher kavramını dilbilimcilerin tercih ettiği anlamıyla "asıl, esas" anlamında kabul ederek, terim olarak da varlık halindeyken bir alanı olan ve bir yer kuşatan şey olarak tanımlamıştır. İbn Metteveyh cevherin varlığının hüdûs yoluyla ele alınabileceğini ifade etmektedir. Cevherin özellikleri, atomculuk tartışmaları, cevherin mekân ile ilişkisi, cevherlerin yön ile ilişkisi, cevher-i ferdin boyutu, cevherin hüdûsu ve yok olması/fenâ ve yeniden iadesi konuları bu bağlamda ele alınıp tartışılan konulardır.

Araz konusunun da ele alındığı çalışmada yazar İbn Metteveyh'in arazları bilmenin gerekliliğine dair görüşlerini ifade etmektedir. Buna göre tevhid/uluhiyet ile ilgili meselelerin çoğu, ancak arazların varlığının ispatıyla tamamlanabilir. Çünkü cismin herhangi bir cismi meydana getiremeyeceğine dair görüş beyan etmek ve bunların haricindeki diğer meseleler de araz konusuna dayanmaktadır. Yazara göre İbn Metteveyh özellikle âlem ve unsurlardan bahsederek genel bir yargıya varmıştır. Bu yargı, bir yaratıcının varlığıdır. Onun varlığının ispatı ise temeli arazlara kadar

giden bir önermeler zincirinin tesisıyla mümkün olacaktır. Arazların özellikleri, bekâsı, fenâsı, hüdûsu, arazların teceddüdü, algılanabilirlikleri, iki arazın bir mahalde bulunup bulunamayacakları, arazların iadesi, arazların kısımları, hareket arazi konuları bu problem bağlamında ele alınıp tartışılmıştır.

Cevher ve araz tartışmalarında ele alınan konulardan biri de cisim konusudur. Cismin tanımı, isimlendirilmesi, görülüp görülememesi, cisimlerde bölünmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, Allah'ın cisim olup olmadığı tartışması, cismin hüdûsu, cisim-mekân ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Yazar, İbn Metteveyh'in cevher, araz ve cisim konularını ele alırken temel hedefinin Allah Teala'nın âlemden farklı olduğunu temellendirmek olduğu tespitinde bulunmaktadır.

Boşluk (halâ) meselesinin ele alındığı başlıkta da boşluğun tanımı yapılarak boşluğun varlığı hakkındaki tartışmalar ele alınmıştır. İbn Metteveyh'e göre hareketin gerçekleşebilmesi için boşluk gereklidir ve âlemden boşluk vardır. Yazara göre İbn Metteveyh'in boşluğun varlığını ayrıntılı bir şekilde ispatlama çabasının nedeni, âlemin yaratılışı, varlığı ve işleyişini açıklama teşebbüsünün bir sonucudur.

İlkçağlardan beri tartışma konusu edilen âlemin yaratılışı meselesi İbn Metteveyh'in de ele aldığı konular arasında yerini almış ve bu çalışmada da tartışma konusu edilmiştir. Araştırmada "Âlemin Yaratılışı" başlığı altında tartışılan bu meselenin felsefî ve kelâmî tarihsel arka planı verildikten sonra İbn Metteveyh'in görüşleri tartışılmıştır. İbn Metteveyh filozofların âlemin Allah-u Teala'dan zorunlu olarak meydana geldiği şeklindeki düşünceleri ve Allah-u Teala'nın bilgisinde bir değişikliğin olamayacağı düşüncesinden hareketle âlemin hüdûsuna karşı çıkışlarını eleştirmektedir. Kâdir-makdur ilişkisi, yoktan/yok iken yaratma, âlemin hüdûsu tartışmaları bu bağlamda ele alınan konular arasında yer almıştır.

"Kozmolojik Kelâm Delili" başlıklı bölümde ise âlemin sonradan meydana geldiği ve sonradan meydana gelen (muhtes) her şeyin bir var ediciye (muhtis) ihtiyaç duyduğu argümanına dayanan kanıt ele alınmıştır. Kelâm kozmolojisi ya da dakiku'l-kelâm, âlemin hüdûsunu ispatlamak için bu delili kullanmaktadır. Yazara göre, İbn Metteveyh burada önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü o atomculuk öğretisinden hareketle, âlemin yaratılmış olduğunu hüdûs deliliyle temellendirmeye çalışmıştır. İbn Metteveyh'in gayesi de istidlâl yoluyla âlemin hâdis olduğunu ve bir muhtise gereksinim duyduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Âlem kadîm değildir, yaratılmıştır ve bir muhtisin eseridir. Çalışma yazarın gerek kendi öznel tespitleri gerekse İbn Metteveyh'in kelâm geleneği içerisinde kendisine ait orijinal yaklaşımlarının ele alındığı sonuç bölümü ile bitirilmiştir.

SONUÇ

İbn Metteveyh'in Kozmoloji Anlayışı başlıklı bu doktora tezi İbn Metteveyh hakkında Türkçe'de yapılmış ilk kapsamlı araştırma olması açısından önemli bir yerde durmaktadır. Bu yönüyle çalışma hem İbn Metteveyh hem de kelâm araştırmalarında dakiku'l-kelâm'a ilişkin yeni çalışmalar için teşvik edici ve tanıtıcı bir yerde durmaktadır. Çalışmada söz konusu meseleye dair kelâmî ve felsefî tartışmalara yer verildikten sonra İbn Metteveyh'in tartışmalardaki yerinin tespitine geçilmiştir. Bu durum okuyucuya konu, kavram ve problem merkezli bir arka plan oluşturması ve okuyucunun probleme vukufiyetini sağlaması açısından önemlidir.

Yazar giriş ve sonuç bölümünde İbn Metteveyh'in görüşlerini inter-disipliner bir tarzda felsefeci ve fizikçilerin görüşleri ile mukayeseli bir şekilde ele almayı yöntem olarak benimsediğini ifade etmiştir. Yazar metin içerisinde bunu yapmış olmakla birlikte bu mukayeseleri felsefe ve modern fizik adına daha da güçlendirmelidir. Klasik ve modern kaynakların yer aldığı zengin kaynakça yazarın çalışmasındaki araştırma hassasiyetini göstermekle birlikte alana ilişkin araştırmalarda da önemli derecede bir literatür imkânını araştırmacılara sunmaktadır.